

У.О. ЄЛОВСЬКИХ

ВІРЧІ ЛИСТИ А. МУММА ФОН ШВАРЦЕНШТАЙНА І О. СЕВРЮКА ЯК ДЖЕРЕЛА З ДИПЛОМАТИЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИХ ВІДНОСИН ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Словських Уляна Олексіївна – аспірантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Важливим джерелом для вивчення дипломатичної історії двосторонніх міждержавних відносин є так звані вірчі грамоти і вірчі листи дипломатичних представників однієї держави в іншій. Вони дають змогу встановити характер відносин між державами на час їх подання, визначити ранг та посаду дипломатичного представника, мету його прибуття, час призначення і тривалість повноважень. Крім того, вірчі листи містять короткі відомості про його особу, а у деяких випадках і причини, з яких його було призначено саме в цю державу. Зокрема, для дослідження дипломатичної історії українсько-німецьких відносин доби Центральної Ради велике значення мають вірчі листи дипломатичного представника Німеччини в УНР А. Мумма фон Шварценштайна і дипломатичного представника УНР в Німеччині О. Севрюка.

У довіднику «Джерелознавство історії України» вірчі грамоти розглядалися як одна із форм грамот поряд із похвальними та нагороджувальними [2, 85]. На думку авторів підручника «Історичне джерелознавство», вірчі грамоти є різновидом дипломатичних документів, форма і зміст яких залежить від встановлених норм дипломатичного протоколу і міжнародних правил [5, 110]. Проте на сьогодні немає спеціальних досліджень, в яких би розглядалися вірчі грамоти і листи закордонних та українських дипломатичних представників в якості джерел з історії дипломатії УНР доби Центральної Ради. Нами не виявлено також історичних праць, в яких би використовувалися вірчі листи А. Мумма фон Шварценштайна і О. Севрюка в якості джерел з історії українсько-німецьких відносин.

Таким чином, метою даної розвідки є аналіз вірчих листів А. Мумма фон Шварценштайна і О. Севрюка в якості джерел з дипломатичної історії українсько-німецьких відносин доби Центральної Ради.

Серед документів фонду «Міністерства закордонних справ УНР» ЦДАВО України зберігаються три варіанти вірчих листів А. Мумма фон Шварценштайна, складених німецькою [12, 1, 4], українською [12, 2] і французькою [12, 3] мовами. На німецькомовному варіанті вгорі

олівцем міститься напис «Оригінал з наказу п. Управляючого мін-ва передано до архівн. вид.» і підпис відповідальної за передачу особи, дата надходження документа до міністерства закордонних справ – 17 березня 1918 р., а також дата надходження документа до літературно-архівного відділу міністерства – 1 квітня 1918 р. [12, 4]. Наявність копій вірчих листів трьома мовами можна пояснити особливостями дипломатичного протоколу: німецька мова – мова держави, яка направила представника; українська – мова країни призначення; французька – мова дипломатії, визнана на той час. Німецькомовний, українськомовний і французькомовний тексти вірчих листів є автентичними.

Копії вірчих листів дипломатичного представника УНР в Німеччині О. Севрюка наявні тільки в українськомовному варіанті у рукописному і друкованому вигляді [10, 1, 3]. Рукописний документ є чернеткою і містить ряд зауважень і виправлень, які увійшли до тексту остаточного документа. Підпис на чернетці засвідчує, що її текст складено головою тодішнього уряду В. Голубовичем [10, 3]. На друкованому варіанті документа є примітка «копія», а також напис від руки у лівій верхній частині «вслано з к. Ради Народних Міністрів дня 17/III 18 р. за підписом Голубовича», а також підпис відповідальної особи, яка зробила вищезазвану примітку [10, 1].

Для зручності наведемо тексти вірчих листів А. Мумма фон Шварценштайна (документ №1) і О. Севрюка (документ № 2). Так як усі три тексти вірчих листів А. Мумма фон Шварценштайна є автентичними, скористаємося українськомовним варіантом (табл. 1).

З таблиці видно, що у вірчих листах українського і німецького представників наявні всі структурні елементи, характерні для подібних документів того часу:

- офіційне найменування уповноважених органів сторін, що призначили представника («Цісарське Німецьке Правительство», «Правительство УНР» ;

- вираження побажання призначенням дипломатичного представника сприяти подальшому розвитку і поглибленню відносин між двома країнами;

- ім'я, прізвище, короткі відомості про особу представника;

- прохання «вірити усьому, що буде казати дипломатичний представник від імені свого уряду». Звідси походить назва документа – «вірчі грамоти» (для послів) та «вірчі листи» (для тимчасових дипломатичних представників або повірених у справах).

Проте обидва вірчі листи містять початковий абзац, що не є характерним для документів даної групи, в якому засвідчується готовність німецького і українського урядів до «назначення посланника...по ратифікації договору». Звертає увагу на себе також назва документів, що зустрічається у тексті: «впроваджуюче письмо» або «Einführungsschreiben» німецькою мовою, тобто «рекомендаційні листи» або «вірчі листи». Зазвичай, німецькі дипломати отримували «вірчі грамоти», а не листи: «Beglaubigungsschreiben» німецькою мовою. Нетиповим є відсутність зазначення посад, які мали обійняти призначені дипломатичні агенти. Як можна це пояснити?

Справа у тому, що, згідно із IV статтею Брестського мирного договору, дипломатичні і консульські відносини між УНР і країнами Четверного союзу мали розпочатися після ратифікації мирного договору [14, 3]. Про те, що Центральні держави досить серйозно ставилися до цього питання свідчить лист співробітника австро-угорського міністерства закордонних справ Л. фон Флотова до О. Черніна від 25 березня 1918 р.: «...розпочати зараз дипломатичні відносини з Україною і відіслати до Києва повіреного у справах, протирічить 4 статті мирного договору, згідно з якою дипломатичні і консульські відносини мають бути встановлені після ратифікації мирного договору» [19, 332].

Причому ратифікацію мирного договору Центральні держави поставили в залежність від виконання Україною взятих на себе зобов'язань із постачань продовольства. Крім цього, Австро-Угорщина навмисно затягувала із ратифікацією, оскільки не бажала виконувати свої зобов'язання щодо Галичини і Буковини за таємним протоколом до мирного договору.

В той же час Центральні держави були зацікавлені у якнайшвидшому укладанні економічного договору з Україною, тому виходом із даної ситуації стало відрядження з цією метою спеціальних дипломатичних місій, діяльність яких, згідно з нормами міжнародного права, носить тимчасовий характер і, найчастіше, не передбачає існування дипломатичних відносин між державами [1, 58]. За свідченням українських і австро-угорських джерел, А. Мумм фон Шварценштайн за доби Центральної Ради одночасно виконував 2 місії: очолював німецьку делегацію, яка брала участь у переговорах з приводу укладання торгово-економічного договору між УНР і Центральними державами, і, що підтверджують також його вірчі листи, був тимчасовим диплома-

тичним представником Німеччини в УНР, якому було доручено «...тимчасове ведення всіх дипломатичних інтересів...» [7, 4; 19, 331].

Офіційні звернення міністерства закордонних справ УНР до А. Мумма фон Шварценштайна адресувалися «До Пана Представника Німецької Держави...» або «До Пана Представника Цісарського Німецького Правительства...», а не до «Пана Посла» [13, 15, 30, 39, 9, 1].

Без ратифікації мирного договору і офіційного встановлення дипломатичних відносин уряду УНР і Німеччини не мали змоги обмінятися послами, посланниками або повіреними у справах – дипломатичними чинами, призначення яких вимагало наявності дипломатичних відносин між сторонами. Посада «дипломатичного представника» була радше номінальною. Цією обставиною пояснюється назва документа – «вірчі листи» («Einführungsschreiben»), а не «вірчі грамоти» («Beglaubigungsschreiben») і відсутність офіційної назви посад у тексті документів.

Дипломатичних представників заступили б на посаді «посланники», про призначення яких і йшла мова у першому абзаці вірчих листів, тільки за умови ратифікації і офіційного встановлення дипломатичних відносин між державами.

Наприклад, Брестський мирний договір між Радянською Росією і державами Четверного союзу, підписаний 3 березня 1918 р., мав такі самі умови відновлення дипломатичних відносин між сторонами. В. фон Мірбах – німецький дипломат, призначений до Радянської Росії, – отримав статус «Надзвичайного Посланника і Повноважного міністра Німецької імперії» («Außerordentlicher Gesandter und Bevollmächtigter Minister des Deutschen Reichs»), оскільки на той час договір було ратифіковано обома сторонами і обмін ратифікаційними грамотами відбувся наприкінці березня 1918 р. [18, 66].

Тобто, на нашу думку, поширене в радянській і сучасній українській науковій літературі твердження про те, що А. Мумм фон Шварценштайн був послом Німеччини в Україні у 1918 р. є вірним тільки частково. Посаду посла Німеччини в Україні А. Мумм фон Шварценштайн обійняв не одразу після свого призначення, а тільки за Гетьманату Скоропадського, оскільки обмін ратифікаційними грамотами між Україною і Німеччиною відбувся лише в липні 1918 р. [17, 118].

Із вірчого листа дізнаємося, що А. Мумм фон Шварценштайн був «цісарським посланником в відставці, дійсним таємним радником». Ця інформація свідчить про те, що, по-перше, на момент призначення він був людиною похилого віку, по-друге, мав високий дипломатичний ранг і суттєвий досвід діяльності в якості посадовця Міністерства закордонних справ Німеччини. Наші припущення, зроблені на підставі аналізу документа, підтверджуються даними біографічного довідника і інших джерел.

У березні 1918 р. А. Мумму фон Шварценштайну виповнилося 59 років [22, 580]. За словами австро-угорського дипломата Й. Форгача, вік давався німецькому дипломатичному представнику знаки: йому бракувало енергії під час роботи; він був надміру обережним і передбачливим; за станом здоров'я погано переносив побутові негаразди (наприклад, відсутність опалення в його київському помешканні у зимовий період) [15, 2]. Починаючи із 1885 р., він займав важливі дипломатичні посади при німецьких посольствах у Лондоні, Парижі, Ватикані, Люксембурзі тощо. Апогеєм його службової кар'єри було надання йому найвищого дипломатичного рангу і призначення посланником до Пекіна у 1900 р. та послом до Токіо у 1909 – 1913 рр., після чого він деякий час працював у міністерстві закордонних справ на посаді голови Центрального бюро із пропагандистської роботи за кордоном та вийшов у відставку [16].

Наявні джерела не дають нам інформації про те, що колишній посланник Німеччини у Токіо і Пекіні мав відношення до України чи розумівся на українській проблематиці. Навпаки, у своїх спогадах Д. Дорошенко зазначав, що: «Звичайно буває, що до якоїсь країни посилають послом чоловіка, що чимсь зв'язаний із цим краєм, знає його, має якесь відношення до політики, якої додержується звичайно держава, що його посилає, до цієї країни. Але тут німецький уряд мов навмисне вислав до Києва людей, що не мали про Україну ніякісінького поняття, не цікавились нею й дивились на справу української державності з висока» [3, 7]. Болгарський дипломатичний представник І. Шишманов у своєму щоденнику стверджував, що німецькі і австрійські дипломати не знали ані української, ані російської мови, а також, що А. Мумм фон Шварценштайн здригався тому, що він володів українською мовою і міг читати українські газети [4].

Водночас А. Мумм фон Шварценштайн був відомий своїми успіхами у галузі укладання економічних угод із країнами Сходу. Отже, на наш погляд, німецький уряд, обираючи особу дипломатичного представника до України, керувався своїми економічними інтересами, бажанням якомога скоріше досягти підписання торгового економічного договору.

Дата відправлення вірчих листів О. Севрюка – 17 березня 1918 р. – вказує на те, що його призначення в якості тимчасового представника стало безпосередньою відповіддю на призначення А. Мумма фон Шварценштайна до України. Структура вірчих листів українського дипломата і мовні звороти цілком подібні до структури вірчих листів німецького дипломатичного представника, що свідчить про використання останніх в якості зразка, оскільки УНР не мала необхідного досвіду у складанні дипломатичних паперів.

Цікавими є правки, зроблені рукою В. Голубовича у чернетці документа [10, 3]. Так, слово «по-

сланника» у початковому абзаці є підкресленим, можливо це говорить про те, що голова українського уряду не був впевнений у вірності перекладу посади майбутнього німецького дипломата, а оскільки в міжнародному праві прийнято обмінюватися представниками одного рангу, не хотів помилитися із рангом майбутнього українського посланця.

Уточнення про те, що О. Севрюк є членом УЦР – найвищого українського органу законодавчої влади, мало бути, на думку автора, важливим доповненням до характеристики особи дипломата в очах приймаючої сторони. Постать О. Севрюка була досить відомою у німецьких дипломатичних колах, оскільки він вів переговори із представниками Центральних держав спочатку в якості члена, а згодом і голови української мирної делегації у Бресті-Литовському, і, незважаючи на свій молодий вік та відсутність дипломатичного рангу, мав досвід успішної дипломатичної діяльності.

Висловлювання «...користуючись охотно цим случаем...» у чернетці від руки виправлено на «...радо користуючись цим случаем...» і в такому вигляді увійшло до остаточного варіанта тексту, що також свідчить про те, що цей документ складено за німецьким зразком, оскільки в німецькому документі міститься саме таке формулювання [10, 3].

Отже, згідно із своїм вірчим листом О. Севрюк також був лише тимчасовим дипломатичним представником, а не «послом» УНР в Німеччині, оскільки дипломатичні відносини між УНР і державами Четверного союзу на той момент не розпочалися. До речі, саме «представник» («Vertreter») називав О. Севрюка у своєму листуванні і А. Мумм фон Шварценштайн [10, 24]. Тимчасовими дипломатичними представниками були також призначені й інші дипломати УНР доби Центральної Ради: А. Яковлів, М. Галаган, М. Левитський, що були акредитовані, відповідно, при урядах Австро-Угорщини, Румунії і Туреччини [10, 4].

Звідки ж тоді помилкове твердження про те, що О. Севрюк був «послом» у Берліні, а А. Мумм фон Шварценштайн «німецьким послом», поширене у сучасній історичній літературі?

На нашу думку, це пояснюється неухважністю або необізнаністю з питань міжнародного права урядовців та чиновників УНР доби Центральної Ради, які не розумілися або не надавали значення тонкощам дипломатичного протоколу. Наприклад, серед документів ЦДАВО є лист від директора Українського Телеграфного Агентства адресований «Панові Послові» О. Севрюку [8, 27]. Виконуючий обов'язки міністра закордонних справ УНР М. Любинський зазначав у резолюціях на документах та запитах, що мали відношення до діяльності німецьких військ на Україні такі нотатки, як «звернутися ... до німецького посла» [8, 23], «запитати в німецького посла...» [8, 23], «послати до німецького посла...» [9, 54], «не-

гайно написати до німецького посла відповідну заяву» [13, 30]. Плутанині із визначенням посади німецького дипломата, мабуть, також сприяв вираз, часто вживаний у документації австро-угорських дипломатичних представників на Україні щодо А. Мумма фон Шварценштайна: «Botschafter Mumm», тобто «посол Мумм» з німецької [19, 331; 21, 324 – 325; 15, 1а – 7, 13]. Але у цьому випадку малася на увазі не назва посади, яку він займав при українському уряді, а тільки його почесний титул, дипломатичне звання або ранг.

Можливо тодішні українські урядовці та чиновники не вбачали великої різниці між рангами і посадами дипломатів, проте німці і австрійці були іншої думки. Наприклад, у телеграмі від 21 квітня 1918 р. голова торгівельної місії Австро-Угорщини в Україні Й. Форґач повідомляв міністру закордонних справ С. фон Буріану свої міркування з приводу призначення А. Яковліва дипломатичним представником до Австро-Угорщини: «Відповідно до того, що відновлення дипломатичних відносин заплановано після ратифікації миру – Яковлів таким чином не є дипломатичним представником у міжнародно-правовому сенсі» («Danach ist Wiederherstellung der diplomatischen Beziehungen erst nach Ratifizierung des Friedens geplant – Yakowlew demnach nicht diplomatischer Vertreter im völkerrechtlichen Sinn») [21, 598]. С. фон Буріан у телефонній депеші від 25 квітня 1918

р. підкреслив, що А. Яковлів призначається «як представник українського уряду, тобто тільки як фактичний представник України, але не як уповноважений дипломатичний повірений у справах» («als Vertreter der ukrainischen Regierung» also lediglich als de facto Vertreter der Ukraine, nicht aber als bevollmächtigter diplomatischer Geschftstrger») [21, 599]. Спираючись на окремі австрійські дипломатичні джерела, можна стверджувати одностайність Німеччини і Австро-Угорщини у цьому питанні [19, 331 – 332; 20, 281 – 282, 284 - 285].

Таким чином, вірчі листи А. Мумма фон Шварценштайна і О. Севрюка суттєво розширюють джерельну базу досліджень з історії дипломатичного аспекту українсько-німецьких відносин доби Центральної Ради. Аналіз вірчих листів в якості джерел із зазначеної проблеми надає змогу відновити маловідомі подробиці і деталі організації двосторонніх відносин між Україною і Німеччиною за доби Центральної Ради, а саме: визначити ранги та посади дипломатичних представників, встановити час призначення і тривалість їх повноважень, розширити відомості про особу дипломатів тощо. Зважаючи на інформативний потенціал вірчих листів дипломатичних представників, можна стверджувати, що ці документи заслуговують на увагу вітчизняних дослідників, які вивчають проблеми історії українсько-німецьких відносин доби Центральної Ради, і використання у наукових працях.

Таблиця 1
Вірчі листи А. Мумма фон Шварценштайна і О. Севрюка

Документ № 1	Документ № 2
<p>Берлін, 9 марта 1918 Держ. Канцлер <u>Ап.485</u> 34394</p> <p>В виконання заключного з Українською Народною Республікою мирного договору Цісарське Німецьке Правительство дозволяє собі бути готовим до назначення посланника при УНР по ратифікації договору.</p> <p>Бажаючи вже і тепер доложити всіх старань для привернення мирних і дружних відносин між обома державами, Цісарське Німецьке Правительство постановило довірити цісарському посланнику в відставці, дійсному тайному радникові дру Фрайгеру Мумм – фон Шварценштайнові в переконанню, що дійсному тайному радникові доктору Мумм – фон – Шварценштайнові вповні удасться оправдати покладене на него отсім високе довірря – уділяється йому отсе впроваджуючи письмо.</p> <p>Осмілююсь просити прийняти його при передачі сего письма радо і вповні йому довіряти у всім, до чого його буде покликано в Імени майого Цісарського пана або по порученню Цісарського Правительства і користуючись охотно цим случаем, щоби з моїми найкращими побажаннями щастя і доброго повождення УНР виразити запевнення майого найвищого поважання.</p> <p>Підпис: граф фон Гертлінг</p>	<p>Копія вислано з к. Ради Народніх Міністрів дня 17/III 18 р. /Підпис/</p> <p>В виконання заключного з Німецькою Державою мирного договору Правительство УНР є готовим до назначення посланника при Німецькій Державі по ратифікації договору.</p> <p>Бажаючи вже і тепер доложити всіх старань для привернення мирних і дружних відносин між обома державами, правительство УНР постановило довірити громадянину УНР членові УЦР п. Олександрові Севрюкові тимчасове ведення всіх дипломатичних інтересов і уділяє йому отсе впроваджуючи письмо, в переконанню, що панові Олександрові Севрюкові вповні удасться оправдати покладене на него отси високе довірря.</p> <p>Осмілююсь просити прийняти його при передачі сего письма радо і вповні йому довіряти у всім до чого його буде поликано в імени Правительства УНР, радо користуючись цим случаем, щоби з моїми найкращими побажаннями щастя і доброго повождення Німецькій Державі виразити запевнення майого найвищого поважання</p>

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуменюк Б. Спеціальні місії як форма дипломатії / Гуменюк Б. // Політика і час. – 1997. – № 11. – С. 57 – 61.
2. Джерелознавство історії України: довідник / [Боровський Я. С., Варшавчик М. Я., Войцехівська І. Н. та ін.] – К., 1998. – 211 с.
3. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле / Дорошенко Д. – Львів : Червона калина, 1923. – Ч. 3. – 122 с.
4. Іван Шишманов в Україні – «Щоденник» 1872 – 1927 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.ukrpressbg.com/his-ukrDnevnik-Shishmanov1918.html>
5. Історичне джерелознавство: підручник / [Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. та ін.] – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
6. Сатоу Э. Руководство по дипломатической практике / Сатоу Э. – М. : Изд-во «Международные отношения», 1968. – 436 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1118. – Оп. 1. – Спр. 38 (Документи про угоди з Центральними державами з 23 квітня по 10 вересня 1918 р.).
8. ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 35 (Листування з представником Німеччини на Україні по організаційних питаннях, про дозволи на вїзд і вїзд, про допомогу в реєвакуації і меморандум посла про засів землі).
9. ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 40 (Заяви і листування з німецьким представником про поворот на батьківщину та полегшення стану закордонних військовополонених і біженців України).
10. ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 50 (Про призначення тимчасовим представником УНР в Німеччині Севрюка, телеграфне листування з ним про політичні події).
11. ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 53 (Про призначення М. Шрага головою дипломатичної місії до держав Західної Європи (вірчі грамоти до Франції, Італії, Іспанії і Швейцарії)).
12. ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 55 (Про призначення Німеччиною і Австро-Угорщиною послів до України).
13. ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 57 (Повідомлення з місць про свавільні вчинки німецького війська).
14. ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 70 (Мировий договір УНР з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною).
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 228. (Копії повідомлень посла Австро-Венгрії в Києве Форгача в Вену і Берлін о переговорах стран Четверного союза с Центральной радой о так называемой военной помощи Украине).
16. Alfons Mumm von Schwarzenstein [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://de.wikipedia.org/wiki/Alfons_Mumm_von_Schwarzenstein.
17. Baumgart W. Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges / Baumgart W. – Wien und München : R. Oldenburg Verlag, 1966. – 462 s.
18. Baumgart W. Die Mission des Grafen Mirbach in Moskau April-Juni 1918 / Baumgart W. // Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte. – 1968. – H. 1. – S. 66 – 96.
19. Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 deren Bedeutung und historische Hintergrunde: in 4 Bd. / [hrsgb. von T. Hornykiewicz] – Philadelphia, Pa., U.S.A., 1966 – 1969. – Bd. 1. – 1966. – 448 s.
20. Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 deren Bedeutung und historische Hintergrunde: in 4 Bd. / [hrsgb. von T. Hornykiewicz] – Philadelphia, Pa., U.S.A., 1966 – 1969. – Bd. 2. – 1967. – 484 s.
21. Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 deren Bedeutung und historische Hintergrunde: in 4 Bd. / [hrsgb. von T. Hornykiewicz] – Philadelphia, Pa., U.S.A., 1966 – 1969. – Bd. 3. – 1968. – 704 s.
22. Neue Deutsche Biographie (NDB): [in 23 Bd.] – Berlin: Duncker & Humblot, 1966 – 2008. – Bd. 18: Moller – Nausea. – 1997. – 816 S.